

Е. В. Босва,*канд. філол. наук, доц.,**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,**доцент кафедри української та зарубіжної літератур*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНИХ ТОПОГРАФІЧНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті запропоновано комплексний підхід до аналізу топографічного репертуару українських замовлянь. Простежено особливості функціонування топографічної і топонімічної лексики у найдавніших текстах обрядового фольклору. З'ясовано, що у замовляннях відображено різні географічні місцевості за допомогою 7 структурно-семантичних типів тополексем, визначено їх художньо-естетичну скерованість. Доведено, що географічні назви виступають у фольклорних жанрах як своєрідні концепти мовно-образної сфери слов'янської ментальності.

Ключові слова: замовляння, географічні назви, топографічна і топонімічна лексика, структурно-семантичний тип, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Географічна номенклатура – це невід'ємна частина кожної мови і належить до її найдавніших етимологічних пластів. Вона містить у собі багато інформації не тільки для лінгвістів, а і для істориків, археологів, етнографів, антропологів, що вивчають питання етногенезу, давні міграційні процеси, історію матеріальної та духовної культури народу. Як зазначав дослідник В.П.Петров, «вивчення географічних назв, здебільшого водних, дасть багато не тільки для історії мов, але й для історії народів» [9, с.57]. Відомо, що топоніми і географічні терміни «пов'язані генетично. Саме місцеві географічні терміни – важливе джерело топонімії» [5, с.36]. Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури. Замовляння відзначаються незмінністю, сталістю. Для них не характерна імпровізація. Ці словесні формули – фіксовані, дійшли до нас з давніх часів без суттєвих змін. Якщо щось втрачається, змінюється – тоді замовляння втрачає магічну силу. Заговорна традиція «не дозволяє ніяких відступів і профанацій. Це пам'ятки віщого чародійного слова, і сила заговорів міститься в давніх формулах» [2, с.44]. У замовляннях можна побачити природу країни, саму країну, де жили люди – творці даних замовлянь. За допомогою топонімічної і топографічної лексики можна спробувати відтворити цю місцевість. Як відомо, замовляння не розраховані на те, що їх зрозуміють метафорично. Вони «зовсім не жанр, а картина світу» [7, с.301]. Це світ

людей, що творили замовляння. Зображений світ відповідає тогочасній дійсності. Географічні мотиви в замовляннях мають реальну основу. Вибір **теми** здається цілком правомірним, так як ретельний опис вказаної лексики є, на нашу думку, одним із способів вивчення ментальності певного народу, є джерелом для реконструкції етногенезу та вивчення широкого кола явищ народної духовності.

У нашій статті ми намагались довести тезу науковців М.І. та С.М.Толстих про те що «будучи частиною вербального (мовного) коду, власні назви займають у ньому певне місце, утворюючи по суті самостійний ономастичний код культури» [12, с. 215]. Серед дослідників такого жанру фольклору як замовляння виокремимо Ф.І.Лаврова, В.С.Бобкову, М.Ф.Пазяка та інших. Зазначимо, що переважна більшість ґрунтовних праць з топоніміки – це дослідження топонімів певної місцевості чи регіону. Проте значна частина праць вчених – це дослідження одного певного топоніма в різних аспектах. Питання використання одиниць топонімійної групи лексики у фольклорі залишається малорозробленим, і цим посилюється **актуальність** представленої статті, в якій здійснюється спроба комплексного розгляду топографічного репертуару українських замовлянь, що стимулює пошуки нових підходів до вивчення мови фольклору як вмістилища спектру національних конотацій. Актуальність визначеної проблеми характеризується, крім того, загальним посиленням інтересу до магії як культурного феномена, до магічної практики різних народів, зокрема до магії й вербальної. Це вимагає осмислення специфіки функціонування мови в цій сфері народного життя.

Формулювання мети та завдань статті. Метою представленої роботи є дослідження топографічних і топонімічних назв в українських замовляннях, з'ясування особливостей їх функціонування та структурно-семантичних типів, визначення їх художньо-естетичної скерованості. На нашу думку, з'ясування особливостей топографічних назв (елементів дійсності у фантастичному світі замовлянь), зв'язок їх з топонімами, допомагає у виявленні минулого місця знаходження народу, що створив замовляння, його розселення. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) методом суцільного прочитання текстів замовлянь виявити всі географічні назви; 2) здійснити систематизацію і класифікацію за семантичними групами топографічних назв, зафіксованих у замовляннях; 3) визначити частотність вживання топографічної та топонімічної лексики, подати опис стилістичного навантаження аналізованих одиниць; 4) з'ясувати взаємозв'язки у досліджуваних фольклорних текстах топографічних і топонімічних назв, особливості їх функціонування.

Об'єктом дослідження були українські замовляння, що є видом обрядового фольклору (було досліджено 200 замовлянь). **Предметом дослідження** є топографічна і топонімічна лексика, представлена у досліджуваних українських замовляннях.

Матеріалом для дослідження послужили три збірки українських замовлянь: «Ви, зорі-зориці ...» [3], «Українські замовляння»[13] і «Малоросійські замовляння» П.Єфименка [4] (деякі замовляння наявні в усіх трьох або двох збірках, але є і поодинокі приклади вжитку).

Теоретична й практична цінність статті полягає в тому, що географічні назви, зафіксовані у замовляннях, розглядаються як фрагмент національної культури, духовного світогляду, що дозволяє виявити особливості давнього і життєвого досвіду українського народу. Розкриття функціонального навантаження і механізмів дії ономастичної лексики у фольклорних текстах сприятиме уточненню та поглибленню теоретичних засад ономастики як мовознавчої науки. Крім того, одержані результати та матеріали можуть бути використані на уроках мови, українознавства, історії, етнографії, народознавства у шкільній та вузівській практиці, а також при вивченні фольклору та деяких тем з ономастики у гуртковій роботі й спецкурсах.

Розв'язання поставлених завдань здійснювалося за допомогою таких методів: описового, зіставного, статистичного (прийому кількісного аналізу), які досить широко застосовуються в ономастичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

1. Особливості функціонування топографічної назви *море*.

Топографічна назва *море* фіксується в збірках 145 разів. Кількість вживань цієї географічної назви говорить сама за себе. Яким же важливим, необхідним об'єктом ландшафту було море! «Людина здавна селилась на берегах великих водоймищ. Де є вода – там і життя» [1, с.59]. Звичайно, люди, що створили замовляння, добре знали про існування моря. Не тільки знали, не виключено, що вони жили поряд з морем. Тому і приділено йому стільки уваги в замовляннях (порівняймо: *ріка* фіксується в 3 рази менше). *Їхав святий Юрій на вороних конях, на чотирьох колесах; коні розбіглись, колеса розкотились по синьому морю, по чистому полю* [13, с.122; 3, с.137; 4, с.9].

Всі замовляння, їх лексика, всі компоненти відбивають світогляд язичників. Море – величезна, мінлива, таємнича стихія, де за завісою хаосу криється одвічна гармонія. Ця краса і таємничість не могли не зачарувати серця наших предків. Море може допомагати людині, а може бути незрозумілим, чужим. Існував розподіл світу на дві сфери: своє і чуже. В найзагальніших рисах своє – належить людині, чуже – нелюдське, тваринне, належить богам, сфера смерті. Люди намагалися прогнати злі сили, що спричиняють нещастя, хвороби. Море вважалось найпридатнішим місцем для існування всіляких нещастя. Так здавалось не тільки давнім слов'янам (Т.Н.Свешникова, аналізуючи групу румунських замовлянь, пише, що «місце відсилки хвороби ототожнюється в першу чергу з горами і морем» [10, с.322] і О.В.Юдін зазначає, що в російських замовляннях «море – це місце, куди відсилають ворожих персонажів» [14, с.19]. В.Міллер, досліджуючи ассирійські замовляння, встановив, що місцем помешкання злих духів, що насилали хвороби і всіляке зло, вважались пустелі, вершини гір, болота і моря [6, с.69].

Відсилаю за чорне море, за широке поле, у прокляте каміння, у темні печери, де птахи не долітають, де кури не доспівають, де собаки не брешуть, там будеш велике каміння кришити, воду переливати, піски пересипати, дерева крутити [3, с.23]. Потрібно зазначити, не всю шкоду виганяють виключно в море. Давні племена, що селились на березі моря, такі, як литовці, греки, скандинави, слов'яни, вірили, що нічні світила, які вдень зникають, приховувались у морі [2, с.122-130]. *Молодик – мов бик, у морі купався, той нам показався* [3, с.237]. Слово *море* зустрічається в 9 випадках в множині: *Ви, зорі-зірниці, ви, Божії сестриці, ви високо літаєте, багато видаєте: по горах, по морях, по річках, по лісах, по полях, по толоках* [3, с.240]. Звичайно, інші топографічні назви теж використовуються в множині. В одному із замовлянь говориться: як «*плаче мати за дитиною, корова за телям*» і т.ін., так і «*море за морем*» [13, с.36]. За подібними протиставленнями можна припустити, що одне море є в уявленні людей давнішим за друге. Воно ніби дає життя іншому морю (як мати дитині). Тобто існують два моря, одне з них – мати для другого.

Коло синього моря безребра овечка стояла; край червоного моря червоний камінь лежить [13, с.57; 3, с.84; 4, с.13]. Географічна назва *море* вживається двічі в тексті одного замовляння. Все це вказує на існування двох морів у тих землях, що поступово вимальовуються в замовляннях. Топографічна назва *море* має такі епітети: *синє* (32), *чорне* (15), *червоне* (3), *голубе, красне, льодове*: *На синьому морі, на камені ворон сидить* [13, с.111]; *По синьому морю корабель пливе* [3, с.104]; *Висилаю за червоне море, за широке поле, там будеш жити* [3, с.22]. Топографічна назва *море* вживається з означенням *красне*. Якщо уявити собі все, що описується в замовлянні, – *красне море*: *Їхав чоловік красним возом, красними волами, красні колеса, красне ярмо* і т.п.

[13, с.62], то перед очима з'являється картина: їде людина на фоні моря, освітленого сонцем (сонце заходить і освітлює все червоним кольором). Однак не виключено, що прикметник *красний* тут міг уживатися із значенням «красивий, гарний». Тобто це було «вигідне місце для життя з точки зору землі, води, тощо» [8, с.168].

Зазначимо, що у давнину не було чіткої різниці між кольорами. Спостерігається змішування кольорів. Мова йде не про фізіологічні можливості людини, а про мовні засоби розрізнення кольорів. Слів менше, ніж кольорів, тому іноді користуються одним словом для двох кольорів. Так, давньоруський прикметник *синій* позначав *синій, темно-блакитний, багрянний, чорний*. *Чорне море* – пізніша назва. Ця друга назва може бути пов'язана з уявою про перебування поряд чудодійних істот з негативною суттю [8, с.133]. *Чорний* – це колір зла в замовляннях. З чорним кольором справа така сама, як з усіма хтонічними символами. Світ замовлянь трактує їх як особливо потужні, і вони бентежать своєю «докосмічною», первісною природою [7, с.270].

У мові замовлянь наявний топонім *Біла Русь*. Це залишок давньої системи географічної орієнтації. Китайська символіка кольорів була перенесена до Європи гунами, аварами, тюрками, монголами. Тюрки і монголи й досі позначають захід – білим кольором [11, с.210]. Тобто, *Біла Русь* – це Західна Русь. *Біла Русь* – це назва нашого світу в замовляннях. У даному випадку «особливості в семантиці лексеми *білий* є антонімічними до лексеми *чорний*» [8, с.136]. Прикметник *чорний* не позначає тут північний напрям, бо географічна система змінювалася при переході від одного народу до іншого. Світ описували системою основних змістовних двоїстих протиставлень. Бінарна опозиція – *білий* – *чорний* має ще одне значення. Особливе значення полягає в протиставленні *суша* – *море* (*Біла Русь* – *Чорне море*). Як відомо, синє море – давня назва Чорного моря. Можливо, ці назви існували якийсь час поруч. Пізніше перша була витіснена другою – Чорне море. Одна й та ж ріка, одне й те ж озеро або море можуть мати кілька назв: або ці назви, створені різними народами і племенами, живуть і співіснують одночасно, або той самий народ змінює назву в різні історичні періоди [1, с.7]. Привертає увагу замовляння, де описується місцевість біля льодового моря. Хворобу відсилають у пустиню за льодове море, де ні дерево, ні трави, на саме поле і скала на скалі, а сім колодиць равних голові [4, с.23].

Море відомо людям здавна. Воно в замовляннях може називатись просто *море*. Тут повна тотожність гідроніма відповідній топографічній назві, що характерно для давньої номінації водних об'єктів. Підставою для існування топоніма може бути не та ознака, що вирізняє даний географічний об'єкт із найближчих, сусідніх. Вона може, навпаки, виділяти даний об'єкт у порівнянні з дуже далекою місцевістю, з якої прийшли автори назви [5, с.42]. Це пов'язано, можливо, з тим, що на першій прабатьківщині індоєвропейців (Передня Азія) води і дерев було мало. Тому великий водний об'єкт називають *Морем*. Але в цій місцевості є два моря. Друге море значно менше від першого (*Море, Синє море* або *Чорне море*). На це вказує така незвична географічна назва як *полуморе*. Префіксоїд *полу-* – вказує на розмір другого моря; воно вдвічі менше за Чорне море (або Синє). *Полуморе* – це половина першого, відомого всім моря: *На полуморі стоїть дуб столоватий, головатий* [3, с.282].

Замовляння, в яких слово *море* – це назва межі між світами, своєрідного кордону, містять модель світу: *небо, місяць; поле (або земля) – море; підземне*. Тексти замовлянь описують основну структуру світу в різних його аспектах, показуючи одночасно й ієрархію окремих елементів: *Місяцю-князю! Вас три у світі: один на небі, другий на землі, а третій в морі, камінь білий* [13, с.71; 4, с.11]; *Місяцю, молодий княже! Заєць у полі, а риба в морі, а місяць на небі* [13, с.74; 4, с.13]; *Місяць на небі, камінь у морі, а мертвець у гробі* [13, с.72; 4, с.12; 3, с.124].

Море має парно-синонімічну назву *окіян* (або *океан*) (7 разів), *Киян*, *Діян*, *Буян* і також *лукомор'є*. Слово *лукомор'є* реалізується у своєму прямому значенні «старовинна, народна назва морської затоки, бухти» у формі дуги: *Ой, чи не в того лукомор'я зелена лоза!* [13, с.156; 3, с.287; 4, с.19].

На морі може знаходитись *острів* (7 випадків), *острів Буян* (5 випадків), *острів Киян*, *острів Обоян* (пароніми-трансформації *Окіяну*). Використання власних назв *море* *Океан*, *острів Буян* (наявність варіантів і можливість використання назв з різними об'єктами) свідчить про пізню співвіднесеність цих назв з відповідними об'єктами. Сама назва *Буян* в народній магії, очевидно, виконує функцію дійсного (таємного) імені, яке відкриває людині, що використовує замовляння, «шлях» в інший світ: *Ой на морі на окіяні на острові Буяні стоїть дуб* [3, с.284]. Слово *дуб* в замовленнях виконує особливі функції, бо це дерево знаходиться у центрі світобудови, відіграє роль світового дерева. За допомогою світового дерева моделюється трійчаста вертикальна структура світу – три царства: небо, земля і підземне. Світове Дерево являє собою Всесвіт в постійному його відродженні, невичерпне джерело життя: *На морі на окіяні стояло дванадцять дубів, на тих дванадцяти дубах сиділо дванадцять соколів* [13, с.99].

2. Структурно-семантична характеристика топографічної назви *ріка*.

Топографічна назва *ріка* зустрічається 48 разів (це 3 рази менше, ніж географічна назва *море*). І це говорить про важливість, близькість моря людям, що створили замовляння. Слово *ріка* має значення «постійний водний потік, що тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла»: *Ти, місяцю ясний, ти високо ходиш, ти багато світа бачиш, багато питаєш, очищаєш луга і берега, коріння і креміння, долини і могили, ріки і моря, колодязі і озера* [13, с.135-136].

Слово *ріка* зустрічається з назвою *Ордань* (5 випадків), *Орданська* (2). Таку назву могла дістати будь-яка річка: *Водо Осіяна, земля Тетяна, орданська ріко, обливала ти луги, береги, каміння й креміння, і біле коріння, і піски, і тріски* [3, с.254-255]. Іноді згадується, що в цій річці хрестився Ісус Христос, і річку називають *кришанця*: *А де ви тоді були, як Ісус Христос на Ордані хрестився?* [4, с.38]. В 7 випадках згадується відразу три річки: *Текло три ріки під калиновий міст* [13, с.138; 3, с.270; 4, с.15]. Цілком ймовірно, що мова йде про три протоки однієї ріки. Ще відомо, що ця річка або річки впадають в море: *Як завертається вода з усіх ріків, потоків ...* [3, с.27].

В деяких замовленнях описується шлях до моря: *Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п'ятінки: "А куди ви йдете?" – "До моря"* [3, с.30]; *Пішов чоловік по чужих землях блудити, та прийшов до земного гаю, до тихого Дунаю, глянув на море: на Синьому морі стоїть острів* [13, с.188; 3, с.314]. Це замовляння підтверджує думку, що Чорне море мало колись назву *Синє*. А те місце, де Дунай упадає у Чорне море, дійсно нагадує три ріки. Це Килійське, Сулійське і Георгіївське гирла Дунаю. Недалеко від Килійського гирла, на Чорному морі знаходиться острів. Місцевість, описану в замовлянні, досить легко знайти. Але вказується, що це «чужі землі» для авторів замовлянь.

Один раз вживається гідронім *Седр* (це назва річки) в замовленнях. Не виключено, що це одна із назв сучасної річки Дунай, відомої ще під назвою *Істр*, що походить з індоєвропейського *is()ro-s із вставним *i* між *s* та *r*, але вставним міг бути і приголосний *d* (різниться від *t* тільки дзвінкістю). Стосовно першої частини слова – то це перестановка звуків. Потрібно зазначити, що слово *Істр* (в дещо видозміненому вигляді) теж зберігається в мові замовлянь, але це вже не гідронім. Він перетворився на географічний термін – *истр* і використовується в множині: *А на истри, на очерета йдїть* [3, с.197]. Гірські річки теж знаходимо в замовленнях: *Як вода доли ріков тече, так би твоя хвороба від тебе утекла, як вода не вернеться в гору, так би хвороба до тебе не вернулась* [3, с.57].

Географічна назва *вода* вживається в збірках найчастіше (175 випадків). Всі ці значення, конкретизуючись, зберігаються в замовляннях: 1) прозора рідина для споживання (30 випадків): *Щоб ти і їжею не заїв, і водою не запив, і сном не заснув, та все думав про мене* [3, с.234]. В деяких замовляннях цю воду взяли із криниці, річки, принесли додому і використовують для магічних цілей: *Я ж тебе яйцем викочую, а водою виливаю* [13, с.116; 4, с.32]; 2) водна маса озер, річок, морів, океанів. Іноді важко встановити, який саме водний об'єкт мається на увазі (24 випадки): *Як тої води є по достатком, так би в мене було достатком молока* [3, с.109].

Географічна назва *ріка* теж знаходимо в мові замовлянь. Але коли людина приходить на берег річки, бере воду – то вона звертається до води, а не до річки. Головна функція води – очищувальна. Вона також міжнародна, а для магії, очевидно, первісна [7, с.210]: *Водо Єлено! Очищаєш луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості* [13, с.132; 4, с.29]; *Добре утро, стороже Дем'яне, земля Уляно, вода Тетяно! Біжиш ти швидко, обливаєш ти луги, береги і обливаєш ти всяке коріння* [3, с.238]. Все в цих замовляннях персоніфікується, всі звичайні об'єкти перетворюються в чарівних істот, що допомагають людині. Тут вже не просто берег, а *Іван берег*, не земля, а *земля Тетяно*, а скільки епітетів і назв має слово *вода* – *вода Уляна* (або *Уляна* або *Улянце*) (10); *вода Оляна* (4); *вода Олено* (7); *вода Осіяна*; *вода Єлено*; *вода Тетяно* (або *Татіяне*) (3); *вода йорданко* (або *йорданичко*) (4); *Орданська* (або *Ордань* або *Йорданська вода*) (7); *свята водичка* (4); *водице-здравице, говірнице* (2); *вода вечірня; водице-Єленице; свячена, ангельська, архангельська вода; вода явленая* (2). «Уляно, Єлено, Оляна – все це паронімічні імена – атрибути із значенням литися» [7, с.210]. Р.О.Агеєва зазначає згадки про *воду Єлену* або *воду Уляну* в білоруських замовляннях і в інших текстах, і в російських теж [1, с.116].

3. Стилiстичне навантаження топографічної назви *гора*.

Географічна назва *гора* використовується в збірниках замовлянь 77 разів. Лексема *гора* має велику кількість означень та назв: *кам'яна* або *камінна гора* (7); *висока гора* чи *гори* (3); *крутая гора* чи *гори* (5); *Висолянська гора; Осіянська* або *сіянська гора* чи *гори* (9); *червона гора; біла гора* (3); *чорна гора* (3); *сібірська гора* (2); *святая гора*. Лексема *гора* може мати такі значення:

1) «значне підвищення навколишньої місцевості» (50 випадків): *Йди правою дорогою, через Орданську ріку, на Висолянську гору ...* [13, с.161; 4, с.15-16; 3, с.184]. Географічна назва *гора* вживається в множині (20 разів), тобто гір багато (гірська місцевість), зустрічається словосполучення *дванадцять гір*, яким відповідають *дванадцять сторін світу*. Число 12 – це стародавнє космогонічне й символічне число слов'янської поганської космології й міфології. Можливо, ця назва *дванадцять гір* позначає давню ритуальну площадку в цьому гірському районі: *Добрий день тобі, сонечко ясне! Ти ясне-прекрасне, ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори, і долини, і високії могили* [13, с.34; 3, с.219]. Тут наявне слово *сонце*, «денне божество замовлянь» [7, с.204]. *Осіянська гора* – це теж гора, осіяна сонцем. Так само *біла гора*, бо білий колір завжди асоціювався зі світлом. У цій гірській місцевості звичайно є, крім долин, річка, ліс: *Ти водо Оляно, земле Тетяно! Прибуваєш, водо, із гір, із долин, з-під червоних каменів, з лісів* [3, с.108];

2) «незначне підвищення місцевості» (27 випадків). Ця гора або гори знаходяться недалеко від двох морів (які вже згадувались раніше). Тобто це зовсім інша місцевість: *Водице-здравице! Викликаю тебе із гір, із моря, з-за моря, із каміння* [3, с.24]. Зрозуміло, що на березі моря знаходяться уламки скель, камені – це теж гори (іноді досить значні), якщо порівняти з рівниною. Іноді зустрічається така фраза: *Як Бог заляв гори й каміння* [3, с.311]. Цим ніби підкреслюється, що гора не має тієї

життєдайної сили, як вода, ріка, не така корисна для людей: *Водице-говорниче! Як ти славна у Бога ...* [3, с.311].

Між тим слово *гора* має майже завжди нейтральне значення. Але будь-яка гора утруднює пересування, це перешкода на шляху, тому важкий шлях лежить через гори: *Йди собі, переполох, за горами, іди собі за лісами, де люди не ходять* [3, с.35].

Привертає увагу замовляння, в якому крім географічної назви *гора* є топонім *Київ*: *Живу в Києві на горах* [3, с.24; 4, с.9]. Не виключено, що в даному випадку *гора* – це власна назва. Тут говориться про *Гори* – «частини міста Києва, на узвишші, де був князівський палац». Цей топонім утворений без всіляких морфологічних перетворень, семантичним способом від апелювання *гори* як опозиція до *Подольє* (назви низинного району Києву). Це топонімічне переосмислення, що виявляється не стільки назвою, скільки еквівалентом власних географічних назв [5, с.38].

У замовляннях зустрічаються і географічні назви з Євангелія і Біблії. Вище вже згадувалась назва ріки *Йордан*, наявні також *Русалим*, паронімом до нього виступає *Крим*, *Вавілон*. З прийняттям християнства традиційний текст замовляння пов'язується із згадками про святих, Божу Матір: *Посилала Пречиста черницю на Сіонську гору, на тій горі Вавілон-город, у Вавілоні-городі цариця Вольга. «Царице Вольга, чому ти не учии, щоб Івана, раба Божого, гадюка не кусала?» – Не тільки свій потомок повчу, а й сама перед Господом Богом крижем упаду* [13, с.154]. Зрозуміло, що цариця Вольга заступила якусь володарку зміїв. Але, не дивлячись на християнські елементи, замовляння зберігає архаїчну структуру.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що замовляння репрезентують своєрідну світоглядну систему, являють собою особливу мовну картину світу. Дослідження цих текстів дає змогу глибше пізнати унікальність і своєрідність мови як засобу комунікації й регуляції діяльності, поведінки людей. Проаналізувавши географічні назви, можна стверджувати, що власні назви у текстах обрядового фольклору віддзеркалюють суспільно-побутові поняття та уявлення, які у взаємодії з нормами мовленнєвого етикету утворюють основні компоненти ментальності українського народу. За нашими спостереженнями, в замовляннях описуються різні географічні місцевості за допомогою таких семантичних типів топографічної лексики. Це, перш за все, опис територій: 1) *море, камінь, острів* (на морі), *вода, ріка*; 2) *гора* (значне підвищення місцевості), *вода* (синонім слова *ріка*), *долина, камінь, ріка*; 3) *ліс, вода, пуці, болота, очерет, бір, море*; 4) *болото, очерет, ліс, мхи*; 5) *земля, вода*; 6) *поле, море*; 7) *луг, берег, вода, каміння*. Географічна лексика допомагає встановити, що люди, автори замовлянь, жили неподалік від Синього моря (ймовірніше, сучасна назва – Чорне море), знали, що поряд знаходиться ще якесь море (логічно припустити, що це Азовське море), знали, що в Синє море впадають три ріки (три гирла Дунаю). Географічні терміни *гора, камінь* використовуються в замовляннях для відтворення реальних об'єктів місцевості (*гора*) і уявних (*камінь* – центр Всесвіту). Топографічна назва *гора* вживається в множині для опису якогось гірського району (біля річки), а в однині вказує на незначне підвищення. *Ліс, болота, лози, пуца, бір, степ, нетрі* – чужі, ворожі людям. Ці топографічні спостереження, здається, засвідчують, що праслов'яни жили в Північному Причорномор'ї, а не деінде. Зазначимо, що однією з функцій топоназв у текстах замовлянь є адресна. Проте цей розряд власних назв у фольклорних текстах виконує не лише номінативну функцію, а досить часто набувають узагальненого абстрактного значення, до свого лексикографічно закріпленого значення природжують інші семи, що імпліцитно містять ставлення людей до світу, довкілля.

Таким чином, різні типи географічних назв, що створюють певний простір в українських замовляннях мають спільні семантичні ознаки і виступають у найрізноманітніших видозмінах як концепти мовно-образної сфери слов'янської

ментальності. Кожна географічна назва, будучи здатною входити до фольклорних текстів, поєднується зі складним спектром відношень, які можуть бути відновлені тільки на ґрунті комплексного системного аналізу всіх виявлень духовної та матеріальної культури народу, ураховуючи також регіональний розподіл даних і знання типологічно близьких культур.

У **перспективі** планується дослідження функційної парадигми інших розрядів топографічної лексики у фольклорних текстах.

Література

1. *Агеева Р.А.* Происхождение имен рек и озер. Москва: Наука, 1985. 143 с.
2. *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу: опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. Москва, 1865. Т.1. 800 с. ; 1868. Т.2. 787 с.
3. Ви, зорі – зориці. Київ: Молодь, 1991. 336 с.
4. *Ефименко П.* Сборник малороссийских заклинаний. Москва, 1874. 70 с.
5. *Карпенко Ю.А.* Топонимы и географические термины. Местные географические термины. Москва: Мысль, 1970. С.36-45.
6. *Миллер В.* Ассирийские заклинания и русские народные заговоры. Русская мысль. 1896. С.66-89.
7. *Новикова М.О.* Коментар. *Українські замовляння*. Київ: Дніпро, 1993. С.199-306.
8. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ: Наукова думка, 1992. 274 с.
9. *Петров В.П.* Етногенез слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 214 с.
10. *Свешникова Т.Н.* К структуре одной группы румынских заговоров. *Структура текста*. Москва: Наука, 1980. С.211-227.
11. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. Москва, 1973. 248 с.
12. *Толстой Н. И., Толстая Н.И.* Имя в контексте культуры. *XII Międzynarodowy Kongres Slawistow. Streszczenia referatów i komunikatów. Ięzykoznawstwo*. Warszawa, 1998. S. 215 – 216.
13. *Українські замовляння*. Київ: Дніпро, 1993. 310с.
14. *Юдин А.В.* Проблемы ономастики русских заговоров: дис. ... канд. филол. Наук. Одесса, 1992. 213 с.

References

1. Ageeva, R.A. (1985), *The origin of the names of rivers and lakes [Proishozhdenie imen rek i ozer]*, Nauka, Moscow, 143 p.
2. Afanasyev, A. (1865, 1868), *Poetic views of the Slavs on nature: the experience of a comparative study of Slavic legends and beliefs, in connection with the mythical legends of other kindred peoples [Pojeticheskie vozzrenija slavjan na prirodu: opyt sravnitel'nogo izuchenija slavyanskikh predanij i verovanij, v svyazi s mificheskimi skazanijami drugih rodstvennyh narodov]*, Moscow, Vol. 1. 800 p.; Vol. 2. 787 p.
3. *Vi, zori – zoritsi, (1991), [Vy, zori – zoryci]*, Molod, Kiev, 336 p.
4. Efimenko, P. (1874), *Collection of Little Russian spells [Sbornik malorossijskich zaklinanij]*, Moscow, 70 p.
5. Karpenko, Yu.A. (1970), *Place names and geographical terms [Toponimy i geograficheskie terminy]*. Local geographic terms, Mysl, Moscow. P. 36-45.
6. Miller, V. (1896), *Assyrian spells and Russian folk conspiracies [Assirijskie zaklinanija i russkie narodnye zagovory]*. Russian thought. P.66-89.

7. Novikova, M.O. (1993), *Commentary [Komentar]*. Ukrainian zamovlyania, Dnipro, Kiev. P.199-306.
8. *Onomastics of Ukraine in the first thousand years of our country, (1992). [Onomastyka Ukraïny pershogo tysjacholittja nashoi' ery]*, Naukova Dumka, Kiev, 274 p.
9. Petrov, V.P. (1972), *Ethnogenesis of words [Etnogenez slov'jan]*, Naukova Dumka, Kiev. 214 p.
10. Sveshnikova, T.N. (1980), *To the structure of one group of Romanian conspiracies [K strukture odnoj grupy rumynskih zagovorov]. The structure of the text.* Nauka, Moscow. P.211-227.
11. Superanskaya, A.V. (1973), *General theory of a proper name [Obshhaja teorija imeni sobstvennogo]*, Moscow. 248 p.
12. Tolstoy, N.I., Tolstaya, N.I. (1998), *Name in the context of culture [Imja v kontekste kul'tury]*. XII Мѣждународowy Kongres Slawistow. Streszczenia referatow i komunikatow. Iezykoznavstwo. Warszawa. P. 215-216.
13. *Ukrainian exchange, (1993). [Ukraïns'ki zamovljannja]*, Dnipro, Kiev. 310 p.
14. Yudin, A.V. (1992), *Problems of onomastics of Russian conspiracies: Author's thesis [Problemy onomastiki russkih zagovorov: dis. ... kand. filol. nauk]*. Odessa. 213 p.

Э. В. Боева,

*Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»,
кафедра украинской и зарубежной литератур*

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ ТОПОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРАХ

Автором предложен комплексный подход к анализу топографического репертуара украинских заговоров как фрагмента национальной культуры. Выявлены особенности функционирования топографической и топонимической лексики в давних текстах обрядового фольклора. Определено, что в заговорах представлены различные географические объекты с помощью 7 структурно-семантических типов тополексем, раскрыта их художественно-эстетическая направленность. Доказано, что географические названия в фольклорных жанрах являются своеобразными концептами образно-языковой сферы славянской ментальности.

Ключевые слова: заговоры, географические названия, топографическая и топонимическая лексика, структурно-семантический тип, языковая картина мира.

E. V. Boeva,

*Department of Ukrainian and Foreign Literature,
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named
after K.D.Ushinsky"*

PECULIARITIES OF NATURAL TOPOGRAPHIC NAMES FUNCTIONING IN UKRAINIAN SPELLS

The article proposes a comprehensive approach to the analysis of the topographic repertoire of Ukrainian spells. Peculiarities of topographical and toponymic vocabulary functioning in the most ancient texts of ritual folklore are deduced. It has been determined that the spells reflect different geographical areas with the help of 7 structural-and-semantic types of topolexes; their artistic-and-aesthetic focus has been identified. Geographical names as culturally loaded onyms in folklore texts carry a huge layer of culturally significant information in their semantics. In this case the name is an abridged history of the inner life

and spirit of the people. The cultural component of the language at the vocabulary level (hence the proper names) to some extent fixes the culture of the people - the native speakers, reflects the inherent worldview of the people. It has been proved that the disclosure of the functional load and mechanisms of onomastic vocabulary in folklore texts will contribute to the clarification and deepening of the theoretical foundations of onomastics as a linguistic science. Each geographical name, entering folklore texts, is combined with a complex range of relations that can be restored only on the basis of a comprehensive systematic analysis of all manifestations of spiritual and material culture of the people, taking into account regional data distribution and knowledge of typologically related cultures. One of the toponyms' functions in the texts of the spells is a targeted one, but this category of proper names in folklore texts performs not only a nominative function, but often acquires a generalized abstract meaning, adds other senses to their lexicographically fixed meaning, which implicitly contain people's attitudes to the world. It has been proved that geographical names appear in folklore genres as peculiar concepts of the linguistic-and-figurative sphere of the Slavic mentality.

Key words: spells, geographical names, topographic and toponymic vocabulary, structural-semantic type, linguistic picture of the world.